

MODERNIZM W GDYNI

MODERNIZM W EUROPIE

**ARCHITEKTURA XX WIEKU
I JEJ WALORYZACJA
W GDYNI I W EUROPIE**

MODERNIZM W GDYNI

MODERNIZM W EUROPIE ■

ARCHITEKTURA XX WIEKU I JEJ WALORYZACJA W GDYNI I W EUROPIE

MODERNIZM W GDYNI

MODERNIZM W EUROPIE ■

ARCHITEKTURA XX WIEKU I JEJ WALORYZACJA W GDYNI I W EUROPIE

Urząd Miasta Gdyni
Gdynia 2017

Architektura XX wieku i jej waloryzacja w Gdyni i w Europie

Redakcja naukowa

prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Sołtysik
dr hab. inż. arch. Robert Hirsch

Zespół redakcyjny

dr inż. arch. Marek Stępa
dr hab. inż. arch. Robert Hirsch
prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Sołtysik
mgr inż. arch. Alina Limańska-Michalska
mgr inż. arch. Aleksandra Narczewska
mgr inż. arch. Anna Częścik
mgr Celina Łozowska

Recenzenci

dr hab. inż. arch. Joanna Olenderek, prof. P.Ł.
dr hab. inż. arch. Jakub Szczepański, prof. P.G.

Tłumaczenie

mgr Grażyna Jaśkiewicz

Zdjęcie na okładce
Alina Limańska-Michalska

© Urząd Miasta Gdyni i autorzy artykułów

Wszystkie prawa zastrzeżone

Ilustracje do książki zostały dostarczone przez autorów
poszczególnych artykułów i zamieszczone są na ich
odpowiedzialność

Książka przedstawia problematykę
poruszoną na 4. Międzynarodowej
Konferencji Naukowej „Modernizm
w Europie - modernizm w Gdyni.
Architektura XX w. i jej waloryzacja”
Gdynia 18-20.09.2014

Organizator:
Miasto Gdynia

Współorganizator:
Wydział Architektury
Politechniki Gdańskiej

**POLITECHNIKA
GDAŃSKA**
WYDZIAŁ ARCHITEKTURY

Opracowanie graficzne książki
Elżbieta Domarus

Wydawca:

URZĄD
MIASTA
GDYNI

Przygotowanie publikacji:
Biuro Miejskiego Konserwatora Zabytków
e-mail: zabytki@gdynia.pl
www.gdynia.pl/zabytki

Urząd Miasta Gdyni
al. Marszałka Piłsudskiego 52/54
81-382 Gdynia,
tel. 0-58 66 88 000
fax 0-58 62 09 798
www.gdynia.pl

Gdynia 2017

ISBN 978-83-932299-9-4

Po raz kolejny wydajemy w formie drukowanej książkę będącą podsumowaniem konferencji „Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni”. Przygotowując pierwszą konferencję i perspektywicznie myśląc o następnych chcieliśmy osiągnąć dwa cele, które znalazły odbicie w tytule cyklu. Po pierwsze chcieliśmy stworzyć lokalnym polskim badaczom okazję do szerokiej konfrontacji ze zjawiskiem europejskiej architektury modernistycznej oraz ze stanem badań nad nią, po drugie chcieliśmy badaczom europejskim pokazać nasz gdyński modernizm. Czy to się udało? Po pierwsze prawie od razu wyszło na jaw, że zawarty w nazwie „europocentryzm” jest nieuzasadniony i nie jest możliwe faktyczne ograniczanie pola obserwacji do tego jednego obszaru. Od początku pojawiali się w Gdyni badacze z innych kontynentów – mieliśmy już gości z USA, Chin, Republiki Południowej Afryki, Izraela. Uważamy, że ich wkład był bardzo istotny i nie zamierzamy ich udziału ograniczać, ale z racji przywiązania do tradycji postanowiliśmy pozostać przy pierwotnej nazwie. Zdajemy sobie sprawę, iż z powodu naszego położenia i różnych uwarunkowań: klimatycznych, społecznych, gospodarczych najwięcej wspólnych wątków znajdziemy z badaczami z Europy, a jednocześnie za bardzo inspirujące uważamy spojrzenia na modernizm krajów zamorskich. Po tych czterech konferencjach umiemy już znacznie trafniej lokować nasze osiągnięcia w zakresie architektury modernistycznej i jej ochrony na tle panoramy dokonań europejskich i światowych. Wydaje się, że pierwszy cel jest powoli osiągnięty.

Jeśli zaś chodzi o popularyzację naszego modernizmu oraz naszych starań o jego zachowanie, niezależnie od prezentowania w kolejnych książkach wygłaszanych podczas konferencji szczegółowych opracowań, powtarzamy w obecnym wydaniu na samym początku syntetyczny, ilustrowany materiał omawiający zagadnienia gdyńskie, który prezentowaliśmy już w trzecim tomie książki. W tym zakresie jest jednak jeszcze wiele do zrobienia, a wypowiedzi licznych autorytetów goszczących na naszych konferencjach utwierdzają nas w przekonaniu, iż warto i należy to robić.

We wstępnej części tomu zamieszczamy także tekst przygotowany przez profesora Andrzeja K. Olszewskiego, który przybliży nam początki badań nad architekturą modernistyczną w Polsce.

Wydawnictwo to przygotowaliśmy nie tylko dla uczestników konferencji „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni”, ale także z myślą o tych, którzy nie brali w niej udziału, a nawet przy żadnej innej okazji nie byli w Gdyni. Mamy nadzieję, że da to im ogólne wyobrażenie o gdyńskiej architekturze modernistycznej i pozwoli tym lepiej zrozumieć zawarte w tomie artykuły poświęcone szczegółowym przypadkom. Być może dołączą do grona tych uczestniczących w konferencji, którzy obejmują Gdynię swoim zainteresowaniem badawczym, albo po prostu decydując się na odwiedzenie Gdyni będą lepiej do takiej wizyty przygotowani.

*dr inż. arch. Marek Stępa
Wiceprezydent Gdyni*

Spis treści

Gdyński modernizm lat międzywojennych. Oblicze stylowe epoki	8
Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej Gdyni	14
Początki badań nad architekturą modernistyczną w Polsce	18
CZĘŚĆ PIERWSZA - Dziedzictwo modernizmu lat 1918 - 1939	
1. Modernizm w Mandzurii – skomplikowany przypadek Japonii w Chinach <i>Edward Denison</i>	23
2. Modernizm w Chinach – architektura na peryferiach świata czy jedna z wielu form nowoczesności? <i>Guang Yu Ren</i>	33
3. Najważniejsze pomniki modernizmu w Rosji i problemy ich ochrony. Fenomen rosyjskiej awangardy lat dwudziestych XX wieku <i>Władimir Szuchow</i>	43
4. Estetyka Art Déco w architekturze willowej w Rydze w latach 20. i 30. XX wieku oraz współcześnie <i>Renāte Čaupale</i>	49
5. Orłowo – rozwój letniska do końca lat dwudziestych XX wieku. Między historyzmem a modernizmem <i>Maria Jolanta Sołtysik</i>	57
6. Mauzoleum generała Orlicz-Dreszera na Oksywiu na tle ówczesnych tendencji w projektowaniu obiektów kommemoratywno-sepulkralnych <i>Grzegorz Rytel</i>	67
7. „Z budowy osiedla robotniczego Spółki PAGED”, czyli w trosce o wydajność pracownika portowego w międzywojennej Gdyni <i>Anna Orchowska-Smolińska</i>	73
8. Etap Emigracyjny w Gdyni <i>Anna Posłuszna</i>	79
9. Próba rekonstrukcji projektu Szpitala Powszechnego w Gdyni na tle architektury szpitali lat 30. w Polsce i w Europie <i>Kazimierz Butelski, Marta Łukasik</i>	85
10. Dekoracje kamienne gdyńskich budowli modernistycznych <i>Ewa Jachnicka</i>	91
11. Elewator zbożowy „Ewa” - modernistyczny zabytek techniki w szczecińskim porcie <i>Aleksandra Hamberg-Federowicz</i>	97
12. Największe osiedle mieszkaniowe międzywojennego Gdańska – stan obecny i perspektywy zachowania <i>Elżbieta Nakonieczna</i>	103
13. Józef Gałęzowski – modernista? <i>J. Krzysztof Lenartowicz</i>	109
14. Architektoniczna dekoracja modernistycznych kamienic krakowskich w XX-leciu międzywojennym <i>Wojciech Jan Chmielewski, Filip Chmielewski</i>	117
15. Architektura modernistyczna w Centralnym Okręgu Przemysłowym <i>Marcin Furtak</i>	123
16. Wpływy modernizmu na architekturę sakralną na Śląsku w latach 1918-1939 <i>Jan Rabiej, Barbara Uherek-Bradecka</i>	129
17. W poszukiwaniu przestrzeni funkcjonalnej – rozwój urbanistyczny Rzeszowa w 2. połowie lat 30. XX w. na tle idei modernistycznych <i>Tomasz Moskal</i>	135
18. Modernistyczne obserwatoria, jako dopełnienie wysokogórskiego krajobrazu Karpat: historia, teraźniejszość, przyszłość <i>Małgorzata Rozbicka</i>	141
19. Architektura polskich Kresów w Europie Środkowo-Wschodniej. Wybrane problemy <i>Jakub Lewicki</i>	149
20. Architektura uzdrowisk wschodniokarpackich w okresie międzywojennym i jej stan obecny (na podstawie wybranych przykładów) <i>Weronika Drohobycka-Grzesiak</i>	157
21. Juliusz Żórawski. Praktyk modernistycznej teorii <i>Karolina Tulkowska-Słyk</i>	163
22. Polska architektura modernistyczna na widokówkach z lat 1919-1939 <i>Maciej Motak</i>	169

CZĘŚĆ DRUGA - Dziedzictwo modernizmu powojennego

1. Problemy polskiej architektury wystawienniczej lat 40. i 50. XX wieku <i>Andrzej K. Olszewski</i>	177
2. 300 odcieni szarości – brutalistyczna architektura niepodległości w Tel-Awivie w latach 1948-1968 <i>Jeremie Hoffmann</i>	183
3. Naiwny neomodernizm w architekturze ZSRR lat sześćdziesiątych XX wieku <i>Aleksander Buriak</i>	189
4. Architektura modernistyczna w Niemczech Wschodnich: historia i ochrona <i>Kirsten Angermann</i>	195
5. Architektura modernistyczna i znaczenie jej ochrony z perspektywy iberyjskiej <i>Celestino García Braña, Susana Landrove</i>	201
6. Podróż przez słoweńską architekturę XX wieku z architektem Danilo Fürstem (1912-2005) <i>Nataša Koselj</i>	205
7. Formy ekspresyjne jako przykład twórczych dążeń w architekturze powojennego modernizmu w Polsce <i>Maciej Czarniecki</i>	209
8. Ochrona dziedzictwa powojennego modernizmu na przykładzie Poznania. Sposoby ochrony i waloryzacja <i>Piotr Marciniak</i>	215
9. „To, co zrobiłem to nie jest nic wielkiego” - hale Jerzego Gottfrieda <i>Anna Syska</i>	221
10. Wokół problematyki polskiego wnętrza państwowego z lat 1948-1956. Modernizacje i „sorealizacje” <i>Aleksandra Sumorok</i>	227
11. Readaptacja i rewaloryzacja modernistycznych budynków naukowo-dydaktycznych siedziby Wydziału Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska Politechniki Łódzkiej <i>Joanna Olenderek, Maciej Olenderek</i>	235
12. Wizje nowoczesnego miasta w projektach centrum Łodzi z lat 60. XX w. <i>Julia Sowińska-Heim</i>	239
13. Jednostki - okrętowy rodowód modernistycznych koncepcji mieszkaniowych <i>Łukasz Piątek, Jan Słyk</i>	245

CZĘŚĆ TRZECIA - Teoria, waloryzacja i ochrona modernizmu

1. Ochrona architektury modernistycznej w USA <i>Theodore Prudon</i>	253
2. Ochrona i konserwacja architektury modernistycznej 1918-1939 - krakowska perspektywa <i>Jacek Purchla</i>	259
3. Wyniki prac zespołu Narodowego Instytutu Dziedzictwa do spraw architektury współczesnej <i>Paweł Filipowicz, Ewa Popławska-Bukała, Tomasz Błyskosz</i>	265
4. Waloryzacja, wartościowanie i ochrona architektury 2. połowy XX wieku w Krakowie <i>Małgorzata Włodarczyk</i>	279
5. Dokumentowanie dziedzictwa architektonicznego przez SARP i jego związek z ochroną praw autorskich <i>Marek Perepeczo</i>	285
6. Powrót modernizmu jako zapomnianej idei w architekturze na przełomie XX/XXI wieku. Próba oceny <i>Adam Szymiski, Kamila Nowak</i>	289
7. Zagadnienia remontowe modernistycznych budynków mieszkalnych na terenie Działek Leśnych w Gdyni <i>Maciej Niedostatkiewicz</i>	295
Bibliografia	299
Informacje o autorach	313
Fotorelacja z 4. konferencji „Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni. Architektura XX w. i jej waloryzacja”	317
Architektura modernistyczna Gdyni na fotografiach Bartłomieja Ponikiewskiego	325

GDYŃSKI MODERNIZM LAT MIĘDZYWOJENNYCH OBLCZE STYLOWE EPOKI

Architektura Gdyni narodziła się w epoce modernizmu. Intensywna budowa zrębów miasta zbiegła się bowiem z okresem, gdy ta formacja stylowa zyskiwała swe trwałe miejsce w światowej kulturze. Był to więc okres niezwykle ciekawy pod względem historycznym i artystycznym, w którym definiowało się oblicze artystyczne całego XX wieku, całej wielkiej epoki. Siłą rzeczy tak znacząca inwestycja jaką była budowa nowego portu i miasta, musiała odbijać jak w soczewce wszystkie problemy, wobec których stawali wówczas architekci. Miarą tych wyzwań były przemiany, jakim w ciągu krótkich 10 lat ulegały koncepcje urbanistyczne miasta. Również architektura gdyńska była niezwykle poligonem doświadczalnym nowych koncepcji artystycznych, nowych konstrukcji i rozwiązań technologicznych. W rezultacie jest też ona bardzo ciekawym przykładem głównych idei architektonicznych tamtego okresu.

Lata dwudzieste i trzydzieste XX wieku, a więc czas w którym Gdynia powstawała, nie są w historii architektury okresem homogenicznym. Stylistyka modernizmu lat międzywojennych – wbrew swym uniwersalistycznym założeniom ideowym – nosiła w sobie dużą różnorodność. Widzimy to zarówno w odniesieniu do Gdyni, jak i w ogóle do architektury europejskiej tego okresu. Z jednej strony poddana była hasłom skrajnej awangardy, promującym purystyczną estetykę gładkich, pozbawionych wszelkiej dekoracji brył, a z drugiej wpływem ekspresjonizmu, który dążył do plastycznego podkreślenia detalu, faktury i specyficznej symboliki kompozycji. Obecne w niej były także tendencje klasycyzujące, poszukując w formie modernistycznej ujęć uroczystych i monumentalnych.

Gdyński modernizm miał w sensie generalnym aż cztery oblicza. Jedno związane z nurtem Art Déco i genetycznie zbliżone jeszcze do tendencji wczesno modernistycznych; drugie, skrajnie awangardowe, eksponujące aranżację kubicznych, jasnych brył (funkcjonalizm kubiczny); trzecie prezentujące awangardę „złagodzoną” połowy lat trzydziestych i formy opływowe *streamline* połączone z nurtem luksusowym (funkcjonalizm opływowy); oraz czwarte, umiarkowanie modernistyczne, nieco monumentalizujące i oparte na wertykalnej kompozycji klasycznej. Pierwsza z tych odmian modernizmu obecna była w architekturze gdyńskiej głównie w końcu lat dwudziestych XX w., druga w początkach lat trzydziestych, trzecia w 2 połowie lat trzydziestych, a czwarta aktywna była z różnym nasileniem właściwie przez cały omawiany okres. Trudno jednak podać ściśle cezurę na wszystkie te zjawiska, gdyż kierunki te częściowo rozwijały się równolegle, uzupełniając się wzajemnie, a czasem nakładając i tworząc charakterystyczną mozaikę form okresu międzywojennego.

Architektura drugiej połowy lat dwudziestych - Art Déco

Nasilające się od początku lat dwudziestych tendencje modernistyczne w sztuce wykreowały około roku 1925 pewien specyficzny, bardzo oryginalny język form architektonicznych – Art Déco. Stylistyka ta, mimo prostoty w kształtowaniu brył i detalu, podkreślała jednak dążenie do pewnej ozdobności i silnej ekspresji detalu, zarówno w komponowaniu fasad jak i wewnątrz budynków. Przejawiło się to w nowego typu ornamentyce, która – jakkolwiek daleka od tradycyjnej dekoracji – stanowiła kubizującą, „kryształkową” interpretację form historycznych i regionalnych. Architektura Art Déco łączyła specyficzny, komponowany w trójkąty lub wieloboki ornament z symetryczną, lekko klasycyzującą aranżacją przestrzeni budynku. Estetyka ta wydawała się odpowiednia dla powstających pod koniec lat dwudziestych obiektów użyteczności publicznej. Była wystarczająco „modern”, a jednocześnie nie pozbawiona pewnych cech reprezentacyjności, co dla tego typu funkcji miało oczywiste znaczenie. Stąd jej popularność w architekturze urzędów, banków i prestiżowych szkół, w których fasadach pojawiły się kostkowe i romboidalne ornamenty oraz geometryzujące faktury, a w zwieńczeniach kubizujące wieżyczki.

Pierwszym gdyńskim przykładem kryształkowych, kubizujących form Art Déco jest zbudowany w 1927 r. gmach Urzędu Morskiego przy ul. Chrzanowskiego 10 (il. 1). Powstał przypuszczalnie według projektu znanego poznańskiego architekta Adama Ballenstedta. Kształtna wieża zegarowa i umieszczone na przedłużeniu lizen wazony wieńczące korpus, stanowią główne akcenty fasady. Tenże Adam Ballenstedt był też autorem budynku Żeglugi Polskiej, zbudowanego w latach 1927-1929 przy ul. Waszyngtona 44, po wojnie siedziby Dowództwa Marynarki Wojennej (il. 2). Tradycyjna, symetryczna kompozycja tego budynku połączona została z arkadowym podcieniem oraz z kryształkowymi, kubizującymi detalami kamiennymi fasady.

1. Urząd Morski,
ul. Chrzanowskiego 10

2. Budynek Żeglugi Polskiej,
ul. Waszyngtona 44

3. Zespół Szkół Mechanicznych,
ul. Morska 79

4. Państwowy Instytut Meteorologiczny,
ul. Waszyngtona 42

Koniec lat dwudziestych jest okresem, kiedy w Gdyni zaczęły powstawać zespoły przestrzenne o dużej, wielkomiejskiej skali. Jednym z pierwszych był zaprojektowany z wielkim rozmachem zespół Szkół Morskich w Gdyni-Grabówku. Jego projekt pochodzi z 1928 r., a wykonał go Waław Tomaszewski – jeden z najwybitniejszych gdyńskich architektów lat międzywojennych. Centralnym elementem zespołu była Szkoła Handlu Morskiego i Techniki Portowej (dziś Zespół Szkół Mechanicznych przy ul. Morskiej 79) poprzedzona obszernym, tarasowym dziedzińcem. Fasada frontowa gmachu, w całości licowana cegłą, otwiera się wielką arkadą, ujętą fakturalnym obramowaniem, również ceglany (il. 3). Nie zastosowano tu jednak czerwonej cegły, ale modernistyczną nowość – szarą cegłę cementową, ułożoną w ukośny, fakturalny wzór. Nad arkadą architekt umieścił charakterystyczne okna szczelinowe zaakcentowane wspornikami w formie odcinków gzymsów, a jeszcze wyżej mocno wysuniętą płytę gzymsu koronującego wspartą na dużych, kubizujących konsolach. Ten repertuar form dekoracyjnych stanie się zresztą charakterystyczny dla warsztatu twórczego Waława Tomaszewskiego z tego okresu.

Stojący obok gmach Szkoły Morskiej (dziś Akademii Morskiej, ul. Morska 83), zbudowano w latach 1929-1930 r. Jest on również bogaty w ornamentykę Art Déco, jednakże licowane pierwotnie szarą cegłą cementową elewacje budynku zostały niestety w części środkowej w latach 70. otynkowane. Głównym akcentem fasady jest trójarkadowe zwieńczenie wejścia, wsparte na zgeometryzowanych konsolach. Wyżej wznosi się środkowa, cofnięta część fasady, podkreślona boniowaniem filarków międzyokiennych. Tu znajduje się płaskorzeźba z herbem szkoły, umieszczona na dużej, zgeometryzowanej tarczy kamiennej.

Kolejną bardzo oryginalną realizacją Waława Tomaszewskiego było dokończenie budowy w 1929 r. i nadanie ostatecznej formy Państwowemu Instytutowi Meteorologicznemu przy ul. Waszyngtona 42 (il. 4). Kubiczna bryła zwieńczona została przez architekta systemem tarasów pomiarowych i stalową wieżą. Główny taras znajduje się ponad wydatnym gzymsom wspartym na konsolach. Do dziś duże wrażenie robi lekka, ażurowa wieża pomiarowa, z tarasowym obejściem w jednej trzeciej wysokości. Pod nią, w osi elewacji umieszczono balkon wsparty na masywnych kubicznych wspornikach. Jego układ ozdobiony został efektownie ukształtowaną, stalową balustradą ze słupami.

Nurt Art Déco wygasał już wyraźnie pod koniec lat dwudziestych, choć architekci chętnie stosowali go nadal w reprezentacyjnych wnętrzach budowli użyteczności publicznej – pojawił się na przykład we wnętrzach trzech głównych gdyńskich banków (dawnego Banku Polskiego przy ul. 10 Lutego 20/22, Banku Gospodarstwa Krajowego przy ul. 10 Lutego 8 i dawnego Państwowego Banku Rolnego przy placu Konstytucji). Dekoracyjność form znika jednak szybko wraz z pogłębiającym się kryzysem ekonomicznym. Widzimy to zarówno w Gdyni, jak i w całej Europie. Po 1930 r., na fali zdobywających coraz większą popularność hasel awangardy, architektura szerokim frontem weszła w świat nowych form.

Etos awangardy początku lat trzydziestych – skrajny funkcjonalizm

Gdyńska przygoda z awangardowym modernizmem rozpoczęła się w końcu lat dwudziestych XX w. Dla kierunku tego przyjęła się dość powszechnie nazwa *funkcjonalizm*, gdyż właśnie ta cecha w sposób najpełniejszy podkreśla jego przesłanie ideowe. Jest też rzeczą charakterystyczną, że początki funkcjonalizmu w Gdyni związane były nie z architekturą użyteczności publicznej, lecz z architekturą przemysłową i mieszkaniową. Dla tego profilu użytkowego nowa estetyka wydawała się najbardziej odpowiednia. Proste kompozycje geometrycznych brył, zróżnicowanych wysokościowo i pozbawionych ornamentacji, oddziaływały plastycznie kontrastowym zestawieniem form kubicznych urozmaiconych niekiedy zaokrągleniami balkonów.

Nowa, awangardowa estetyka wkroczyła najpierw do portu. Zamanifestowała swą obecność oryginalną, rzadko spotykaną w Gdyni, „pasiastą” architekturą zbudowanej w 1928 r. przy nabrzeżu Indyjskim Łuszcarni Ryżu (il. 5). Proste bryły tego pierwszego portowego zakładu przemysłowego opasane zostały wstęgami z czerwonej cegły, przedzielonymi pasami gładkiego jasnego tynku, w których umieszczono okna. Niedaleko Łuszcarni, przy nabrzeżu Polskim, rozpoczęto w tymże 1928 r. budowę Chłodni Portowej, zaprojektowanej przez belgijską firmę „Ateliers B. Lebrun, Société Anonime, Nimy” (il. 6). W elewacjach licowanego czerwoną cegłą obiektu widzimy wertykalny rytm podziałów żelbetowych i delikatnie zaznaczony ceglany detal Art Déco, lecz kompozycja wielkiej prostopadłościennych brył głównej jest na wskroś funkcjonalistyczna. Inny, choć również awangardowo-modernistyczny charakter miała architektura Gdyńskiej

5. Łuszcarnia Ryżu, ul. Celna 2

6. Chłodnia Portowa, ul. Polska 20

7. Domy Gdyńskiej Spółdzielni Mieszkaniowej, ul. Okrzei 2/4

8. Kamienica Pręczkowskich z kinem „Polonia”, Skwer Kościuszki 10/12

9. Dom „Opolanka”, ul. Piotra Skargi 9

10. Kamienica Hundsdorffów,
ul. Starowiejska 7 / ul. Abrahama 2

11. Kamienica Orłowskich,
ul. Świętojańska 68

12. Kamienica ul. Świętojańska 122

13. Dom czynszowy, ul. Słupecka 9

14. Budynek mieszkalny FE BGK,
ul. 3 Maja 27/31

Olejarni, wzniesionej na nabrzeżu Indyjskim według projektu firmy „Wayss & Freytag”. Jej budowę rozpoczęto w 1930 r., nadając głównemu korpusowi symetryczny, zgeometryzowany układ oraz jasno tynkowaną wyprawę elewacyjną.

Pod koniec lat dwudziestych stylistyka funkcjonalizmu wkroczyła też do architektury mieszkaniowej Gdyni. Stało się to przede wszystkim dzięki młodym projektantom związanym z Warszawą, przyjeżdżającym stamtąd budować nowe miasto. Kilku z nich działało na zlecenie prywatnych inwestorów, wnosząc dla nich przy ulicach nowo powstającego śródmieścia wielkomiejskie kamienice. Pierwszymi z tych architektów byli absolwenci Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej – Włodzimierz Prochaska i Stanisław Odyniec-Dobrowolski. Najwcześniejszym ich dziełem była kamienica „Grażyna” przy ul. Świętojańskiej 81-85 (1927-28), lecz realizację najbardziej charakterystyczną stanowiła kamienica Zygmunta Peszkowskiego przy Skwerze Kościuszki 14 (1927-1929). Szczególnie zwraca w niej uwagę uskokowy narożnik, zaakcentowany asymetrycznie ukształtowanymi, kubicznymi balkonami i jasna, pozbawiona dodatkowych podziałów wyprawa tynkowa. Jej układ stał się pewnym lokalnym wzorcem, do którego później chętnie nawiązywali inni gdyńscy architekci. Byli pośród nich autorzy kamienicy przy Placu Kaszubskim 1 i kamienicy przy ul. Świętojańskiej 78a, a także wielu innych. Trzeba w tym miejscu zauważyć, że rosnącej szybko popularności skrajnie oszczędnej estetyki funkcjonalizmu sprzyjał panujący w początkach lat trzydziestych kryzys gospodarczy.

Proste, w większości kubiczne formy skrajnego funkcjonalizmu charakterystyczne były również dla inwestycji mieszkaniowych budownictwa społecznego, które właśnie wówczas zaczęło wkraczać do architektury tak polskiej, jak i gdyńskiej. Pierwszym tego typu inwestorem w nowym mieście była Gdyńska Spółdzielnia Mieszkaniowa, która w 1930 r. zrealizowała dwa swoje pierwsze domy przy ulicy Okrzei 2/4 w Grabówku (il. 7). Ten świetnie zaprojektowany przez warszawskich architektów Adama Paprockiego i Juliusza Żakowskiego zespół miał ładnie założony, duży ogród z podwórkami, świetlicę, bibliotekę oraz wspólną pralnię. Do dziś może on być przykładem skromnego, lecz bardzo funkcjonalnego osiedla robotniczego. Domy społeczne o nieco większej już skali projektowane były wówczas także przez Zakłady Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych (późniejszy ZUS). Kilka takich inwestycji zaprojektował dla Gdyni bardzo znany warszawski architekt, Bohdan Lachert. Pośród nich jest zespół domów urzędniczych przy al. Marszałka Piłsudskiego 50 i przy ul. Świętojańskiej 139. Wszystkie one mają formę prostych budynków blokowych z wewnętrznymi podwórzami osiedlowymi.

Streamline moderne i nurt luksusowy lat trzydziestych

Od pierwszej połowy lat trzydziestych widzimy w architekturze funkcjonalizmu rosnący wpływ tendencji ekspresjonistycznych, dynamizujących bryłę i skłaniających do śmielszego stosowania form opływowych. W połowie dekady stały się one coraz wyrazistsze i zaczynały nadawać specyficznego charakteru gdyńskim realizacjom. Bez wątplenia to ta stylistyka najlepiej wpisywała się w krajobraz nadmorskiego miasta i w swej okrętowej symbolice zawierała kwintesencję jego *genius loci*. Należy ona do nurtu funkcjonalizmu opływowego, zwanego inaczej *streamline moderne*, którego formy tak działały na wyobraźnię gdynian tamtego okresu, że niektóre z jego realizacji przywoływane były w artykułach prasowych jako „okręty na gdyńskich ulicach”.

Najwcześniej do architektury gdyńskiej formy opływowe wprowadził architekt, który również przyjechał tu z Warszawy – Tadeusz Jędrzejewski. Jego dziełem jest narożna kamienica Stanisława Pręczkowskiego z kinem „Polonia” (później „Goplana”) przy Skwerze Kościuszki 10/12 z lat 1928-1931 (il. 8). Głównym akcentem stał się tu narożnik, w którym kubiczny uskok przełamany został formą opływową z tarasowymi balkonami, nawiązującymi do symboliki okrętowej. Tadeusz Jędrzejewski jest też autorem wzniesionego na Kamiennej Górze domu „Opolanka” przy ul. Piotra Skargi 9 (il. 9). Ten wolnostojący budynek ma ekspresyjne zaokrąglenia, z których wysuwają się po obu stronach dynamicznie ukształtowane, opływowe balkony. Wczesną stylistykę *streamline* kontynuuje architekt miejski, Marian Maśliński, budując w latach 1932-35 kamienicę Juliusza Hundsdorffa przy ul. Starowiejskiej 7 (il. 10). Jej szeroki, zaokrąglony front stanowi bardzo charakterystyczny akcent tej części miasta.

Przypadający na połowę lat trzydziestych koniec kryzysu ekonomicznego przyniósł Gdyni bardzo dobrą koniunkturę budowlaną. Był to jednocześnie okres kiedy funkcjonalizm jako kierunek stylowy okrzepł i osiągnął swą dojrzałą formę. Proces ten dokonał się w dużej mierze dzięki zjawisku, celnie określanemu w polskiej literaturze jako *nurt luksusowy*, a które związane było z „łagodzeniem” purystycznych haseł awangardy oraz powszechnym poszukiwaniem komfortu i ele-

gancji w architekturze. Wówczas powstały najlepsze gdyńskie realizacje funkcjonalizmu, prezentujące właśnie formy owej „złagodzonej” jego wersji. One to w większości zdefiniowały oblicze gdyńskiego modernizmu lat międzywojennych. Ideą przewodnią tej tendencji było połączenie nowoczesności z wysokim standardem wykończenia i wyposażenia. W sferze rozwiązań techniczno-użytkowych popularność zdobyła konstrukcja szkieletowa i sformułowane w oparciu o nią przez Le Corbusiera słynne 5 punktów architektury nowoczesnej. W sferze form nadal karierę robiła linia opływowa – *streamline* – powszechnie kojarzona wówczas właśnie z nowoczesnością i luksusem. Ulubionym motywem plastycznym były kamienne okładziny lub fakturalne zdobienie elewacji, a wewnątrz wzbogacano lastrykową lub terakotową mozaiką oraz boazerią.

Najciekawsze przykłady „luksusowego” funkcjonalizmu widzimy w centrum Gdyni. Efektowne aranżacje form kubicznych i opływowych, połączone z eleganckimi okładzinami oraz niezwykłą dbałością o wnętrze i detal znajdujemy w luksusowych kamienicach śródmiejskich z lat trzydziestych. Do najlepszych realizacji tego typu należą dzieła architektoniczne Zbigniewa Kupca (Armii Krajowej 9, Skwer Kościuszki 16, Świętojańska 68 i 77) (il. 11) oraz ekspresyjne domy narożnikowe zaprojektowane przez Stefana Kosińskiego i Leona Mazalona (Świętojańska 122) (il. 12), Stanisława Ziółowskiego (10 Lutego 35/35a, Słupecka 9) (il. 13) oraz Jerzego Müllera i Stefana Reychmana (Świętojańska 23).

Jednakże najdoskonalsze realizacje architektoniczne połowy lat trzydziestych powstały nie jako inwestycje prywatne, lecz na zamówienie inwestorów społecznych. Dwie duże, prestiżowe inwestycje mieszkaniowo-biurowe rozpoczęto wówczas przy skrzyżowaniu ulic 10 Lutego i 3 Maja. Pierwszą był zespół biurowo-mieszkalny Zakładu Ubezpieczeń Pracowników Umysłowych w Poznaniu (później ZUS-u) przy ul. 10 Lutego 24 i 3 Maja 22/24. Zaprojektowany został przez warszawskiego architekta, Romana Piotrowskiego w 1934 r. (il. 29), a jego głównym akcentem był zamasyżcie wyprowadzony, cylindryczny narożnik budynku biurowego. Dynamika bryły, jasne, wstęgowo przeszklone elewacje wywoływały dość oczywiste skojarzenia ze stylistyką okrętową, co dla Gdyni stanowiło ważną wartość symboliczną. Podobnie było w przypadku posługującej się również symboliką okrętową drugiej inwestycji – stojącego naprzeciw budynku mieszkalnego Funduszu Emerytalnego Pracowników Banku Gospodarstwa Krajowego (1935-1937 r.). Jego projektantem był Stanisław Ziółowski – także jedna z wybitnych indywidualności międzywojennej Gdyni. Oba obiekty różniły się jednak istotnie swym ukształtowaniem. Wysoka, cofająca się uskokowo bryła narożnika domu BGK, rozwija się wstęgowo w głąb ulicy 3 Maja (ul. 3 Maja 27-31) i wspina na umieszczoną nad bramą wjazdową, cylindryczną quasi-wieżyczkę zwieńczoną masztem flagowym (il. 14). Ustawiony na słupach, z mocno przeszklonym, usługowym parterem i pierwszymi w Gdyni podziemnymi garażami, zdaje się unosić nad ziemią i płynąć swą pełną ekspresji bryłą. Oryginalna forma obu tych budowli, wysoki standard wykończenia i rozplanowania spowodowały, że od razu mówiono o nich jako o nowej karcie w gdyńskiej architekturze.

Do ścisłego kanonu gdyńskiego modernizmu należy też kilka bardzo charakterystycznych budynków użyteczności publicznej. Jest wśród nich gmach Sądu Okręgowego, wzniesiony w 1936 r. przy Placu Konstytucji (il. 15). Jest to bardzo duży budynek, założony na łagodnym łuku wypełniającym wstęgowo wyeksponowany narożnik placu, z głównym akcentem umieszczonym osiowo w centrum. Jego projekt wyłoniony został w drodze konkursu architektonicznego, którego zwycięzcami okazali się młodzi architekci warszawscy: Zbigniew Karpiński, Tadeusz Sieczkowski i Roman Sołtyński. Część środkowa budynku otrzymała kompozycję wertykalną, z wąskimi, żelbetowymi filarkami biegnącymi przez całą wysokość fasady i osadzonymi w pionowych przeszkleniach. Za częścią wejściową budynku urządzono przestronny hall o starannie zaprojektowanym, modernistycznym wystroju.

Nieco inny, zdecydowanie konstruktywistyczny charakter ma architektura gdyńskich hal targowych (il. 16). Autorami tej świetnej realizacji byli Jerzy Müller i Stefan Reychman (1936-1937 r.), którzy oparli ideę przestrzenną budynku na łukowej konstrukcji stalowej. Szlachetna w swej prostocie, zarysowana śmiałą parabolą i mocno przeszklona bryła „hali łukowej” ma rozpiętość 33 m i wznosi się na wysokość 16 m. Została ona skontrastowana plastycznie z mocno wycofaną, prostopadłościenną – choć równie nowatorską pod względem konstrukcji – podwieszoną strukturą „hali płaskiej”.

Innym znamienitym dziełem gdyńskiej architektury użyteczności publicznej lat międzywojennych jest Dom Żeglarza Polskiego (obecnie Wydział Nawigacyjny Akademii Morskiej) przy Alei Jana Pawła II 3 (il. 17). Głównym akcentem plastycznym wzniesionej na słupach i rozcłonkowanej bryły budynku jest mocno

15. Gmach Sądu, Plac Konstytucji 5

16. Hala targowa, ul. Wójta Radtkego 36-40

17. dawny Dom Żeglarza Polskiego, obecnie Wydział Nawigacji Akademii Morskiej, al. Jana Pawła II 3

18. Willa hrabiny Łosiowej, ul. Korzeniowskiego 7

19. Willa przy ul. Sieroszewskiego 1a

20. Budynek BGK, ul. 10 Lutego 8

21. Dworzec Morski, ul. Polska 1
– w trakcie odbudowy i adaptacji

22. Kościół Garnizonowy na Oksy-
wiu, ul. Żeglarszy 9

23. Kamienica „Paged”,
ul. Świętojańska 44

24. Kamienica Krenskiego,
ul. Świętojańska 55 / ul. Żwirki
i Wigury 4

przeszkłony cylindryczny trzon, najwyższy i przekryty ekspresyjnym zadaszaniem tarasu widokowego. Wzniesiony według projektu Bohdana Damięckiego i Tadeusza Sieczkowskiego Dom Żeglarza (1938-1939 r.) miał być ważnym elementem nadmorskiej Dzielnicy Reprezentacyjnej, obejmującej Molo Południowe i tereny przyległe.

Mówiąc o spuściźnie modernistycznej awangardy w Gdyni nie sposób nie wspomnieć też o luksusowych willach, które w sposób bardzo ciekawy uzupełniają krajobraz architektoniczny miasta. Zwracają szczególnie uwagę wille i pensjonaty na Kamiennej Górze, a w tym przede wszystkim dawna willa hr. Magdaleny Łosiowej (dziś Sąd Marynarki Wojennej, ul. Korzeniowskiego 7) (il. 18), willa kapitańców Antkowiaka i Prokulskiego przy ul. Korzeniowskiego 25/25a, willa „Ala” przy ul. Sienkiewicza 27, willa Mariana Piotrowskiego przy ul. Sieroszewskiego 1a (il. 19), oraz ekspresyjny budynek mieszkalno-biurowy firmy „Polskarob” przy ul. Korzeniowskiego 8/10 (dziś zajmowany przez wojsko). Wszystkie one były usytuowane w modernistycznych ogrodach, które zaprojektowano jako przedłużenie widokowe świetnie rozplanowanych wnętrz.

Umiarkowany modernizm i nowy monumentalizm

Równoległe z ruchem awangardowym rozwijał się w latach międzywojennych kierunek bardziej zachowawczy w sensie ideowym, znany pod nazwą umiarkowanego modernizmu. Nowoczesność konstrukcyjna i materiałowa oraz powściągliwość formy szła w nim w parze z poszukiwaniem pewnej reprezentacyjności i podniosłości architektury – a więc dwóch cech dość kategorycznie odrzucanych przez ruch awangardowy. Dążenie to w sposób niejako naturalny zwracało ten kierunek w stronę pewnych elementów tradycji klasycznej, wraz z nieodłącznym dla niej ciężeniem ku kompozycji symetrycznej i wertykalnej. Pod koniec lat trzydziestych tendencja do monumentalizacji formy stała się bardziej wyrazista, stąd też dla estetyki ostatnich lat okresu międzywojennego używa się często pojęcia nowy monumentalizm.

Najwcześniejszą i dość konsekwentnie elementy stylowe umiarkowanego modernizmu widać w fasadach wzniesionego w latach 1928-1929 r. przy ulicy 10 Lutego Banku Gospodarstwa Krajowego (ul. 10 Lutego 8). Autorem tego okazałego gmachu był młody architekt warszawski – Konstanty Jakimowicz. Układ architektoniczny budynku tworzy prostopadłościenna bryła, z symetrycznie komponowaną fasadą, w której umieszczono rytmiczny ciąg kamiennych filarów, biegnących przez całą jej wysokość i wspierających mocno wysuniętą, prostą płytę gzymsową (il. 20).

Umiarkowany modernizm przejawiał się również w budowlach portowych. Pierwszą tego typu realizacją był żelbetowo-ceglany Magazyn Długoterminowy „H” (ul. Polska 17), budowany w dwóch etapach od 1931 do 1934 r., według projektu firmy inżynierskiej Brygiewicz & Jaskólski (il. 36). W fasadach tego okazałego budynku wyeksponowano kontrast plastyczny między ramową konstrukcją żelbetową a czerwono ceglany wypełnieniem ściany. Jednocześnie w sposób bardzo ciekawy podkreślone zostały w obu głównych elewacjach – południowej i północnej – trzy rozmieszczone symetrycznie strefy komunikacyjne. Nadano im formę szerokich wertykalnych akcentów, narysowanych na ścianie w formie trzech quasi-portyków filarowych. W ich układzie, pomiędzy jasnymi, żelbetowymi filarami ściany widnieją biegnące przez całą wysokość, pionowe pasy przeszklenia – pięć pasów w osi środkowej i po trzy w każdej osi bocznej. Od strony południowej, a więc tej zwróconej ku śródmieściu, elementy te zostały harmonijnie zwieńczone prostokątnymi attykami.

Symetryczna, wertykalna kompozycja obecna była też w innych ważnych budowlach portowych. Narastający w początkach lat trzydziestych ruch emigracyjny skłonił władze do podjęcia w latach 1932-1933 budowy prestiżowej inwestycji publicznej – Dworca Morskiego (ul. Polska 1). Otrzymał on bardzo charakterystyczną, uroczystą oprawę plastyczną, zarówno w układzie elewacji, jak i w wystroju reprezentacyjnej hali głównej. Ponad żelbetowym zadaszaniem podcienia wejściowego, w pasie piętra umieszczono pas wąskich, gęsto rozstawionych lizen. Ujęte one zostały z obu stron symetrycznymi pylonami, ozdobionymi płaskorzeźbą orłów i masztami flagowymi. Dworzec Morski stał się jednym z najważniejszych miejsc międzywojennej Gdyni. Tu otwierało się polskie „okno na świat”; stąd też odpływały w swe rejsy do Ameryki legendarne polskie liniowce m/s Batory i m/s Piłsudski. Przez wiele lat fasada i północna część budynku nosiła wyraźne ślady zniszczeń wojennych i dopiero obecnie ją odbudowano, oddając całej kompozycji jej dawny blask (il. 21). Monumentalizacja formy najbardziej jednak widoczna była w architekturze budowli sakralnych. Sztandarowym przykładem tendencji umiarkowanie modernistycznej był niezrealizowany projekt bu-

dowy Bazyliki Morskiej, autorstwa Bohdana Pniewskiego. Bazylika miała stać w zespole Dzielnicy Reprezentacyjnej, nad samym morzem, u nasady Basenu Żeglarskiego, a jej koncepcja przypominała formę Świątyni Opatrzności Bożej w Warszawie – wcześniejszy i również niezrealizowany projekt Pniewskiego. Obie bryły świątyń były imponujące i rosły ku górze rytmem gęstych, żelbetowych żeber. Bazylika Morska zawierała poza tym jeszcze swoistą symbolikę. W jej zwieńczeniu umieścił architekt symboliczne trzy wieże, zwieńczone trzema smukłymi „masztami” trójmasztowca – znakiem zjednoczenia ziem polskich po wyzwoleniu spod zaborów. Realizacji doczekał się natomiast inny zaprojektowany w Gdyni kościół, o klasycyzującej, lecz znacznie bardziej oszczędnej w środkach wyrazu kompozycji – Kościół Garnizonowy na Oksywiu (il. 22). Autorem projektu, pochodzącego z 1933 r. lecz zrealizowanego dopiero w końcu lat trzydziestych obiektu był wybitny klasycysta – Marian Lalewicz. Wyniosła i skomponowana symetrycznie fasada była trójczłonowa, z wyższą częścią środkową, ujętą smukłymi, bliźniaczymi lizenami, pomiędzy którymi umieszczono trzy pionowe pasy przeszkleń. Części boczne są nieco niższe, z kamienną okładziną cokołową i szerokimi pasami gładkiego tynku powyżej (roślinne sgraffito umieszczono na polach ściennych dopiero współcześnie). Monumentalna, uroczysta kompozycja, podkreślona została długą linią schodów prowadzących osiowo do wejścia.

Elementy wyrazistej kompozycji wertykalnej wprowadzono również w kilku wznoszonych w Gdyni budynkach mieszkalnych. W tym wypadku jednak – prócz motywów nawiązujących do kompozycji klasycznej – często widać także wpływy estetyki funkcjonalizmu. Charakterystycznym nawiązaniem do stylistyki awangardowej w tego typu realizacjach z 2. połowy lat trzydziestych była asymetryczna kompozycja całości. Kubiczne, prostopadłościenn bryły zestawiano asymetrycznie, akcentując ich narożniki biegnącymi przez całą wysokość lizenami lub filarkami. Najwcześniej widzimy tego typu rozwiązanie w kamienicy mieszkalno-biurowej firmy „Paged” przy ul. Świętojańskiej 44 (1933-34), której autorem był Jan Bochniak (il. 23). Elementy wertykalne umieszczone tu zostały w asymetrycznie zakomponowanym narożniku. Bardzo interesującą plastycznie propozycję ukształtowania kamienicy, której cały narożnik zaakcentowano smukłymi filarkami znajdujemy w zaprojektowanej przez Zbigniewa Kupca kamienicy Mariana Krenskiego przy ul. Świętojańskiej 55 (il. 24).

Podobna estetyka, łącząca dążenie do monumentalizmu z elementami kompozycji funkcjonalistycznej, czytelna jest także w architekturze kilku wzniesionych w 2. połowie lat trzydziestych urzędów. Jej świetnym przykładem jest gmach Urzędu Celnego przy ul. Rotterdamskiej 9 (1936 r., dziś siedziba Zarządu Portu Gdynia), którego projektantem był Stanisław Odyniec-Dobrowolski. Architekt zestawiał tu dynamicznie ukształtowaną bryłę z mocno monumentalizującym rytmem kamiennych filarów, podkreślających wejściową część fasady (il. 25). Również podjęta w 1937 r. rozbudowa gmachu Komisariatu Rządu (dziś Urząd Miasta Gdyni), o nowe skrzydło od strony al. Marszałka Piłsudskiego dała w efekcie obiekt o wyraźnie wertykalnych podziałach plastycznych. Okna ujęto tu w płytkie pionowe wnęki przedzielone lizenami, zwieńczając całość wydatną płytą gzymsową (il. 26). Autorami obiektu byli Jerzy Müller i Stefan Reyhman.

Piony żelbetowej konstrukcji stały się też głównym motywem architektonicznym zbudowanego w 1938 r. przy ul. Derdowskiego 7 „Domu Bawełny” (il. 27). Był to ostatni z wielkich biurowców międzywojennej Gdyni - dzieło wspomnianego już wyżej architekta, Wacława Tomaszewskiego.

Jednakże najlepszym przykładem monumentalizmu modernistycznego w Gdyni jest niewątpliwie Elewator Zbożowy w gdyńskim porcie (1936 r.). Jego autorem był Bolesław Szmidt, a konstrukcję projektował inż. Michał Paszkowski. W potężnej, górującej nad nabrzeżem Indyjskim bryle elewatora można jeszcze odczytać pewne echa stylistyki awangardowej, jednakże całość kompozycji wyraźnie dąży już do uroczystej symetrii, akcentującej część środkową, zamasyście monumentalizującą i wertykalną (il. 28). Konstrukcja budynku jest przy tym na wskroś nowoczesna – żelbetowa i słupowa, a wystrój elewacji tworzy delikatna faktura okładziny z jasno-szarych płytek cementowych. Wielka bryła Elewatora do dziś jest najbardziej charakterystycznym obiektem portowym, celem wielu wycieczek zwiedzających drogą morską port gdyński.

Maria Jolanta Sołtysik

25. Gmach Zarządu Portu Gdynia, ul. Rotterdamska 9

26. Urząd Miasta Gdyni, al. Marszałka Piłsudskiego 52/54

27. Dom Bawełny, ul Derdowskiego 7

28. Elewator Zbożowy, nabrzeże Indyjskie

OCHRONA I KONSERWACJA ARCHITEKTURY MODERNISTYCZNEJ GDYNI

29. budynek ZUS, później PLO, ob. Urząd Miasta Gdyni, ul. 10 Lutego 24

30. Dworzec Kolejowy w Gdyni, Plac Konstytucji 1

31. Dworzec Kolejowy w Gdyni, Plac Konstytucji 1 – mozaika przedstawiająca port

32. Dworzec Kolejowy w Gdyni, Plac Konstytucji 1 – fragment holu z mozaiką

Znakiem rozpoznawczym Gdyni jest jej architektura międzywojenna, szczególnie modernistyczna. Ochrona prawna zabytków architektury modernistycznej ma w mieście już kilkudziesięcioletnią historię. Wprowadzanie ochrony połączone jest często z rewaloryzacją zabudowy i innych elementów przestrzeni miasta. W Gdyni dbałość o dziedzictwo przenika się z naturalnym rozwojem i potrzebami dnia dzisiejszego. Proces ten ma charakter ciągły, ale kilka wydarzeń miało kluczowe znaczenie w historii ochrony zabytków Gdyni i warto je w tym miejscu przypomnieć.

Za symboliczny początek prawnej ochrony architektury modernistycznej w Gdyni można uznać wpisanie do rejestru zabytków w 1972 r. pierwszego budynku modernistycznego, czyli budynku biurowego ZUS przy ul. 10 Lutego 24 (il. 29). Budynek biurowy ZUS, zaprojektowany przez Romana Piotrowskiego, to znakomity i szeroko znany przykład awangardowej architektury, ukończony w 1936 roku. Bezpośrednio po II wojnie światowej budynek został przejęty przez Polskie Linie Oceaniczne. Objęcie budynku ochroną było reakcją na próby jego niekorzystnych przekształceń. Zróżnicowana wysokość dwóch części bryły, prowokowała użytkownika do wyrównania ich wysokości poprzez nadbudowę. Nowy użytkownik już w latach 50. XX w. starał się o zgodę na nadbudowę niższej części budynku. To co decydowało o niepowtarzalności bryły, miało stać się przyczyną jej zdeformowania. Budynek zachował do dzisiaj swoją oryginalną bryłę dzięki determinacji konserwatorów zabytków i architektów. Ówczesny wojewódzki konserwator zabytków w Gdańsku pan Tadeusz Chrzanowski podjął walkę o powstrzymanie nadbudowy. Wsparł się opinią Instytutu Architektury i Urbanistyki Politechniki Gdańskiej, w której stwierdzono, że nadbudowa tego wybitnego budynku jest niedopuszczalna. Dodatkowym argumentem było to, że w wydanym w 1972 roku, spisie zabytków architektury i budownictwa województwa gdańskiego, opracowanym przez Lecha Krzyżanowskiego, uwzględniono 8 zabytków z terenu Gdyni. Wśród nich jednym obiektem z okresu międzywojennego był budynek ZUS przy ul. 10 Lutego 24. Decyzja o uznaniu budynku za zabytek, została wydana jeszcze w tym samym roku. Oznaczało to wprowadzenie ścisłej ochrony i zakończyło pomysły deformacji bryły. Był to trzeci w ogóle wpis do rejestru z terenu Gdyni dokonany po II wojnie światowej.

Od 2008 r. budynek jest użytkowany przez Urząd Miasta Gdyni. Zakup budynku przez Gminę Gdynia był świadomą decyzją władz miasta, które chciało mieć kontrolę nad tym symbolicznym zabytkiem miasta.

W kolejnych latach do wojewódzkiego rejestru zabytków trafiło ponad 20 dalszych budynków modernistycznych Gdyni. W spisie budynków objętych ochroną, figurują obiekty o bardzo różnych funkcjach: portowe, użyteczności publicznej i mieszkalne o różnej wielkości w tym kamienice i wille.

Kolejnym ważnym etapem w procesie ochrony zabytków Gdyni było uznanie w 2007 r. za zabytek całego układu urbanistycznego śródmieścia (il. 39). Wpisanie do rejestru tego liczącego prawie 90 hektarów intensywnie zabudowanego obszaru, poprzedzone było długimi przygotowaniem. Inicjatorem całego przedsięwzięcia były władze samorządowe Gdyni, ale cała procedura prowadzona była w ścisłej współpracy i współdziałaniu m.in. miejskich i wojewódzkich służb konserwatorskich, specjalistów od architektury międzywojennej i lokalnych stowarzyszeń. Pozwoliło to sprawnie przygotować wymaganą dokumentację i przeprowadzić niełatwą procedurę administracyjną. Przekazanie decyzji o uznaniu za zabytek układu urbanistycznego śródmieścia Gdyni przez ówczesnego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku pana Mariana Kwapińskiego, Wiceprezydentowi Gdyni panu Markowi Stępie, odbyło się w czasie otwarcia Pierwszej Międzynarodowej Konferencji „Modernizm w Europie – modernizm w Gdyni” we wrześniu 2007 r.

Prawdziwym uwieńczeniem procesu ochrony i potwierdzeniem najwyższych walorów zabytkowych śródmieścia Gdyni, było uznanie w 2015 r. historycznego układu urbanistycznego śródmieścia za Pomnik Historii przez Prezydenta RP. W kwietniu 2015 r. odbyła się w Gdyni uroczystość z udziałem Prezydenta Bronisława Komorowskiego, połączona z wręczeniem specjalnego rozporządzenia Prezydentowi Gdyni panu Wojciechowi Szczurkowi.

Objęcie ochroną dużego zespołu śródmiejskiego było także efektem dążenia do ochrony już nie tylko pojedynczych zabytków, ale całych obszarów o walorach kulturowych. Na obszarze objętym ochroną znajduje się około 450 budynków i mieszka tu kilkanaście tysięcy ludzi. Ochrona tak dużego obszaru to wielkie wyzwanie, które powinny regulować precyzyjnie określone i przejrzyste zasady.

Zasady ochrony zostały opracowane i przyjęte w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego obejmujących zabytkowe śródmieście. Analogiczne i jednolite zapisy planistyczne dotyczące ochrony zabytków, wprowadzane są także na innych obszarach miasta. Te ujednocnione zapisy wprowadzają trzy grupy ochrony zabytków, dostosowane do walorów kulturowych budynków. Każdy z trzech stopni ochrony związany jest z innym zakresem dopuszczalnej ingerencji w chroniony budynek. Ta swoista waloryzacja jest efektem współpracy urbanistów, architektów i konserwatorów zabytków. Stanowi przykład w jaki sposób można kreować zasady ochrony zabytków na poziomie samorządu lokalnego.

Ochrona prawna najlepszych przykładów architektury z lat międzywojennych nie budzi już większych dyskusji. Kontrowersje towarzyszą jednak wciąż

obejmowaniu ochroną budynków powstałych po II wojnie światowej. Nawet dobra architektura z tamtych czasów wywołuje u niektórych polityczne skojarzenia. W Gdyni gorąca dyskusja towarzyszyła obejmowaniu ochroną zespołu dworca kolejowego Gdynia Główna. Historia się powtórzyła i tak jak w przypadku budynku ZUS pojawiły się koncepcje znacznego przekształcenia, a nawet częściowej rozbiórki tego założenia. Byłaby to niepowetowana strata. Najważniejszy w zespole budynek dworca dalekobieżnego z lat 1950-55 zaprojektował Wacław Tomaszewski, architekt związany z Gdynią od lat międzywojennych. Ten niepozorny z zewnątrz budynek, w swoich wnętrzach skrywa prawdziwe dzieła sztuki stworzone przez znakomitych plastyków i architektów (il. 30-32). Są tu wspaniałe kamienne posadzki, eleganckie boazerie, stylowe latarnie i drzwi, wielobarwne mozaiki i imponujący sufit dekorowany malowidłem z motywami zodiakalnymi. Największą wartością jest zachowanie budynku z oryginalnymi wnętrzami. W 2008 r. zespół dworca kolejowego Gdynia Główna włączony został do rejestru zabytków wojewódzkich. Inicjatorem tego przedsięwzięcia był Samorząd Gdyni. Nie potwierdziły się obawy, że ochrona konserwatorska spetryfikuje zły stan budynku. Pomimo tej ochrony, a może wręcz dzięki niej remont i adaptacja dworca stały się jedną z ważniejszych inwestycji przygotowanych na mistrzostwa Europy w piłce nożnej w 2012 r. Po remoncie i konserwacji dworzec ukazał nowe oblicze, bliskie temu z lat 50. Za sukces należy uznać to, że po zakończeniu inwestycji i otwarciu dworca krytyczne głosy ucichły. Nowy dworzec wzbudza dzisiaj powszechne zainteresowanie, a nawet wywołuje podziw i uznanie.

Objęcie ochroną dworca kolejowego i dobre efekty jego renowacji wpłynęły na pewną zmianę nastawienia społecznego do budynków z lat powojennych. Dostrzeżono, że w tej grupie są także niepowtarzalne - wartościowe budynki historyczne. Czas zatarł nieco ich walory, ale są pozostałością pewnego okresu w naszej historii, kiedy także działali znakomici architekci, budowniczowie i rzemieślnicy. Objęcie dworca ochroną zapoczątkowało wprowadzanie ochrony innych budynków powojennych. Ochrona prawna wybranych, wartościowych obiektów jest ustalana w nowych, opracowywanych przez miasto Gdynię miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego.

Wprowadzenie ochrony prawnej jest zamknięciem pewnego etapu rozpoznania i selekcji. W wielu przypadkach otwiera też nowy etap działań związanych z konserwacją i restauracją zabytku. Różnorodne prace o charakterze konserwatorskim przy budynkach modernistycznych są w Gdyni czymś zupełnie naturalnym. Bardzo często wykonują je specjalistyczne firmy konserwatorskie a także doświadczeni rzemieślnicy, znający techniki budowlane stosowane w okresie międzywojennym. Każdego roku co najmniej kilkanaście wartościowych budynków modernistycznych poddawanych jest rewaloryzacji, obejmującej najczęściej elewacje. Sprzyja temu system dotowania z budżetu Miasta Gdynia prac przy budynkach zabytkowych oraz położonych na zabytkowych obszarach. Szczególnie dobre efekty przynosi współpraca z właścicielami budynków znajdujących się na terenie zabytkowego śródmieścia (il. 33). Program rewaloryzacji budynków na obszarach zabytkowych zakłada dofinansowanie w wysokości do 30, 50 lub 75% kosztów w zależności od stopnia ochrony budynku, co z kolei jest konsekwencją oceny jego walorów kulturowych. Odrestaurowaniu podlegają bardzo często elewacje z okładziną kamienną, z szarej cegły cementowej i tradycyjnej czerwonej. Konserwowane są też charakterystyczne dla architektury modernizmu elewacje z okładziną z płytek ceramicznych i cementowych oraz wykończone różnymi rodzajami tynków. Restauracji poddawane są też posadzki z elementów ceramicznych czy lastryka, okna i drzwi, a nawet wyposażenie budynków. Miasto Gdynia jako właściciel kilku zabytków wpisanych do rejestru, prowadzi także przy nich różnorodne prace konserwatorskie. Do najważniejszych należy rozpoczęta, kompleksowa restauracja i modernizacja budynku dawnego ZUS obecnie Urzędu Miasta przy ulicy 10 Lutego oraz zespołu Miejskich Hal Targowych. Prace te będą jeszcze trwały kilka lat.

Z zabytkami modernistycznymi związane są też bardzo ambitne i kompleksowe przedsięwzięcia. Szeroko znany jest przykład wspomnianego już wcześniej dworca kolejowego, który wkrótce po objęciu ochroną prawną został poddany kompleksowej rewaloryzacji, ale także rozbudowie części podziemnej zakończonej w 2012 r. Mniej znanym, a także spektakularnym działaniem z ostatnich lat była adaptacja hal garażowych z 1939 na Pomorski Park Naukowo-Technologiczny. Hale przekryte trzema żelbetowymi kolebkami, zbudowano jako część zajezdni komunikacji miejskiej (il. 34). Po 2000 r. utraciły swoją funkcję, ale znaleziono dla nich nowe przeznaczenie. Dzisiaj są częścią PPNT i służą rozwijającym się małym firmom z branż związanych z nowoczesną technologią. Projekt adaptacji uwypuklił żelbetową, śmiałą konstrukcję budynku.

Zanik historycznej funkcji i konieczność znalezienia nowego wykorzystania dotyczy budynków modernistycznych tak samo jak innych obiektów historycznych. Nowoczesna konstrukcja i funkcjonalne standardy projektowania budynków międzywojennych, takie adaptacje na pewno ułatwiają, pozostaje jednak problem najważniejszy czyli znalezienie i dostosowanie nowego użytkownika do charakteru budynku. Przykładem takiego kierunku myślenia i działania jest przeprowadzona w ostatnich latach adaptacja Dworca Morskiego przy ul. Polskiej 1 na Muzeum Emigracji. Ten modernistyczny zabytek z 1933 r. łączy w sobie symbolicznie port z miastem. W latach 30. i po wojnie był tłem dla cumujących tuż

33. Kamienica przy ul. Świętojańskiej 89 po pracach restauratorskich

34. Zajeżdźnia autobusowa, al. Zwycięstwa 96/98 – po adaptacji na Pomorski Park Naukowo Technologiczny

35. Dworzec Morski, ul. Polska 1 – uroczyste rozpoczęcie inwestycji polegającej na adaptacji budynku Dworca Morskiego na Muzeum Emigracji

36. Magazyn Długoterminowy „H”, ul. Polska 17 – po przeprowadzeniu prac restauratorskich

37. Minimuzeum w budynku mieszkalnym FE BGK, ul. 3 Maja 27-31 – rekonstrukcja łazienki

38. Oznaczenia trasy gdyńskiego szlaku modernizmu

obok transatlantyków „Piłsudskiego”, „Batorego” i „Stefana Batorego”. Odżywał też w czasie różnych uroczystości i imprez miejskich. Przez wiele lat budynkowi brakowało jednak wiodącej i trwałej funkcji. Adaptacja na Muzeum Emigracji zapewniła mu stałe użytkowanie, a publiczności swobodny dostęp do wnętrza. W ramach inwestycji odbudowano ważną część budynku zniszczoną w czasie II wojny światowej – narożnik północno-zachodni, nadając mu z jednej strony bardzo nowoczesną formę. Na fasadzie odtworzono charakterystyczne płaskorzeźby orłów, usunięte przez okupanta. Uroczyste otwarcie Dworca Morskiego po adaptacji nastąpiło w maju 2015 r. Walorami tej wyjątkowej placówki jest bardzo atrakcyjna ekspozycja, prezentowana w znakomitych modernistycznych wnętrzach (il. 35). Adaptacja historycznego Dworca Morskiego na Muzeum Emigracji zwyciężyła w 2016 r. w konkursie „Zabytek Zadbane”, w kategorii „adaptacje”, organizowanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Miasto Gdynia nie powstałoby bez portu morskiego i jego infrastruktury. Warto więc przypomnieć, że kilka międzywojennych budynków portowych wpisanych jest do rejestru zabytków i nadal z powodzeniem pełni swoje funkcje. Takie znakomite architektonicznie budynki jak Łuszczarnia Ryżu (il. 5), Chłodnia Portowa (il. 6), Elewator Zbożowy (il. 28) czy Magazyn Długoterminowy to prawdziwe symbole gdyńskiego portu. Udowadniają, że przemysłowe budownictwo miało także swój indywidualny wyraz architektoniczny. Budynki te muszą funkcjonować i są modernizowane pod względem technologicznym w niezbędnym zakresie. Z drugiej jednak strony poddawane są także pracom o charakterze konserwatorskim. Odrestaurowanie w ostatnich latach elewacji Elewatora Zbożowego przy nabrzeżu Indyjskim czy Magazynu Długoterminowego przy ul. Polskiej (il. 36), było ogromnym przedsięwzięciem podjętym przez Zarząd Morskiego Portu Gdynia. Wielkość tych budynków i ogromna powierzchnia elewacji sprawia, że koszty prac liczone są w milionach złotych.

Wiele pozytywnych działań przy zabytkach Gdyni możliwych jest dzięki zaangażowaniu mieszkańców, którzy identyfikują się ze swoim miastem. Wyjątkowym przykładem społecznej aktywności jest utworzenie przez Wspólnotę Mieszkańców „Bankowiec”, czyli współwłaścicieli i mieszkańców zabytkowego domu przy ul. 3 Maja 27-31 muzeum swojego budynku (il. 37). To niekomercyjne przedsięwzięcie było inicjatywą grupy mieszkańców, silnie związanych ze swoim miejscem zamieszkania. Minimuzeum jest dostępne dla wszystkich zainteresowanych i przyciąga znaczną liczbę zwiedzających. Przypadek ten unaocznia, że dbałość o zabytki staje się w coraz większym stopniu zadaniem społeczeństwa.

Miasto Gdynia prowadzi różnorodne działania edukacyjne i popularyzatorskie. Wydawane są liczne publikacje, organizowane są wystawy, prelekcje i konferencje. Cykl organizowanych przez Miasto Gdynię konferencji „Modernizm w Europie - modernizm w Gdyni” wzbudza duże zainteresowanie specjalistów i pasjonatów. Co roku poszerza się też oferta przygotowana dla turystów (il. 38). Cechą działań przy zabytkach modernistycznych Gdyni jest kompleksowość. W ramach obowiązujących uregulowań prawnych, które nie są doskonałe, udaje się realizować ochronę i restaurację dziedzictwa kulturowego przy aktywnym udziale wszystkich zainteresowanych. Jest to jeden spójny system, w którym współpracują ze sobą zainteresowane strony, w którym ograniczenia wynikające z ochrony, nałożone zwłaszcza na prywatnych właścicieli, są w odczuwalnej mierze rekompensowane przez publiczne środki. Przykład Gdyni pokazuje, w jakim kierunku powinny zmierzać działania związane z dbałością o nasze dziedzictwo kulturowe.

Robert Hirsch

39. Widok układu śródmieścia Gdyni z lotu ptaka

fol. Maciej Bejtm

Budynek Urzędu Miasta Gdyni przy ul. 10 Lutego 24, zbudowany w latach 1934-1936 według projektu Romana Piotrowskiego, jako biurowiec ZUS. Po II wojnie światowej przez długie lata był siedzibą Polskich Linii Oceanicznych. Wpisany do wojewódzkiego rejestru zabytków w 1972 r., jako pierwszy modernistyczny budynek Gdyni. W 2008 r. został zakupiony przez Gminę Miasta Gdyni.

POCZĄTKI BADAŃ NAD ARCHITEKTURĄ MODERNISTYCZNĄ W POLSCE¹

Przed sześćdziesięciu laty, kiedy rozpoczęły się badania nad architekturą modernistyczną w Polsce, jako kryterium czasu artystycznej wartości budynku obowiązywał rok 1850. Wszelkie formy późniejsze uważano za niegodne sztuki, co odbiło się bardzo niekorzystnie na planach powojennej odbudowy. Problemy eksperymentalnej plastyki kręgu awangardy traktowano również raczej marginesowo. Dla niewielkiej grupy młodych, startujących w połowie lat 50. historyków sztuki (głównie seminarzyści prof. Juliusza Starzyńskiego) modernizm był nader pociągający, tym bardziej, że w czasie naszych studiów potępiany.

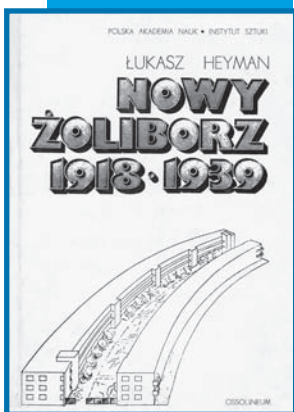
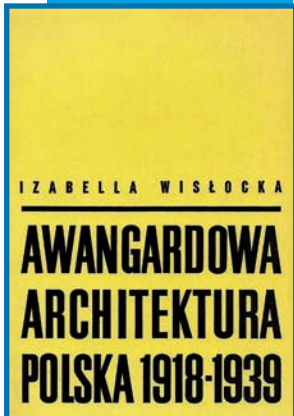
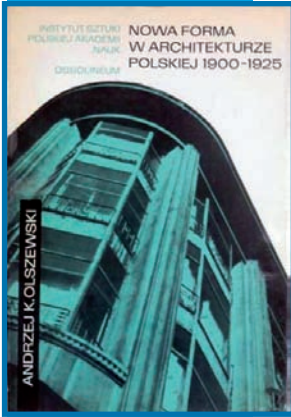
Pierwszym większym studium dotyczącym jednego z wybranych problemów architektury polskiej po 1850 roku była moja praca magisterska *Przegląd koncepcji stylu narodowego w teorii architektury polskiej przełomu XIX i XX w.*, opublikowana w kwartalniku „Sztuka i Krytyka” w 1956 roku².

Systematyczne gromadzenie materiałów do historii architektury polskiej XX wieku przyniosło w efekcie kilka studiów dotyczących wybranych problemów. W 1963 roku opublikowałem studium dotyczące początków polskiej awangardy architektonicznej, w kręgu grupy „Blok”³. Przeprowadziłem wówczas wywiady z Henrykiem Stażewskim, Szymonem Syrkusem, Barbarą Brukalską i Bohdanem Lachertem. Jednocześnie prowadziłem badania nad polską sztuką dekoracyjną, które w efekcie przyniosły studium *Nurt dekoracyjno-ekspresjonistyczny w architekturze polskiej w latach 1908-1925 (tzw. Szkoła Krakowska)*⁴.

Systematyczne gromadzenie materiałów (były to setki artykułów, katalogów, ilustracji) pozwalały na podjęcie próby w miarę pełnego przeglądu form architektury polskiej początku XX wieku, oraz ich usystematyzowania. Pewną pomocą była opracowana przez Romana Łuckiego *Bibliografia architektury polskiej z lat 1900-1939. Realizacje, projekty, konkursy*⁵. Bibliografia była wydana w czasach stalinowskich i usunięto z niej wszystko co dotyczyło architektury sakralnej. W efekcie czego wypadły takie „drobiazgi” jak konkursy na katedrę w Katowicach, Świątynię Opatrzności, kościół w Białymstoku. Wyjątkowo sprzyjającą okolicznością w moich poszukiwaniach był fakt, że ojciec mój Czesław Olszewski był jednym z czołowych fotografów miesięczników „Architektura i Budownictwo” i „Arkady” i był zaprzyjaźniony z wieloma architektami tego czasu. Archiwum zawierające kilka tysięcy zdjęć, było i jest podstawą do badań nad polskim modernizmem⁶.

Po zebraniu właściwie pełnego materiału faktograficznego i ikonograficznego, podjąłem próbę klasyfikacji form i ich rozwoju w poszczególnych latach, uwzględniając nieliczne wypowiedzi na temat oceny ówczesnej architektury. Na pierwszym miejscu znajduje się tutaj Lech Niemojewski i jego dwa artykuły: *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej* oraz *Ku syntezie trzech pokoleń*⁷. Następnie Alfreda Lauterbacha, *Szesnaście lat polskiej architektury*, Henryka Jasińskiego *Architektura* i Bohdana Pniewskiego *Polska twórczość architektoniczna w I połowie XX wieku*⁸.

Jako materiał porównawczy do analiz i ocen modernizmu w innych krajach posłużyły mi najnowsze wówczas książki Hitchcocka, Lisowskiego, Ragona, Pevsnera i Whitticka⁹. W wyniku tych badań powstała synteza pierwszej fazy modernizmu w Polsce napisana jako doktorat i opublikowana drukiem w 1967 roku pod tytułem *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, zaliczona do wydawnictw jubileuszowych „Ossolineum”, pięknie opracowana przez grafika Leona

1. Tekst jest rozszerzoną wersją wystąpienia na posiedzeniu komisji Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS w 2014 r.

2. Olszewski A.K., *Przegląd koncepcji stylu narodowego w teorii architektury polskiej przełomu XIX i XX w.* „Sztuka i Krytyka” R.7:1956 nr 3-4 s. 275-372.

3. Tenże, *Z problematyki architektury dwudziestolecia międzywojennego w Polsce. I. Koncepcja architektury w kręgu ideologii grupy <Blok>*. [w:] *Z zagadnień Plastyki Polskiej w latach 1918-1939*, „Studia z Historii Sztuki”, t. IX. Ossolineum 1963, s. 121-168.

4. Tenże, *Nurt dekoracyjno-ekspresjonistyczny w architekturze polskiej w latach 1908-1925 (tzw. Szkoła Krakowska)*. [w:] *Ze studiów nad genezą plastyki nowoczesnej w Polsce*, „Studia z Historii Sztuki” t.X., Ossolineum 1966, s. 71-128.

5. Łucki Roman, *Bibliografia architektury polskiej z lat 1900-1939. Realizacje, projekty, konkursy*, IUA 1951 z. 2.

6. Olszewski Czesław, *Warszawa nowoczesna. Fotografie z lat trzydziestych XX wieku*. Opracowanie Łukasz Gorczyca, Piotr Jamski, Marek Kaczyński, Marta Leśniakowska, Wyd. Raster, Warszawa 2012.

7. Niemojewski Lech, *Dwie szkoły polskiej architektury nowoczesnej* „Przegląd Techniczny” 1934 nr 26 s. 810-811; oraz *Ku syntezie trzech pokoleń*, „Kurier Warszawski”, 1934 nr 352.

8. Lauterbach Alfred, *Szesnaście lat polskiej architektury*, „Droga”, 1935, nr 6, s. 571-572; Jasiński Henryk, *Architektura*, [w:] *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej*, Kraków 1929, s. 691; Pniewski Bohdan *Polska twórczość architektoniczna w I połowie XX wieku*, „Biuletyn Techniczny Centralnego Zarządu Biur Projektowych Budownictwa Miejskiego”, 1955 nr 6, s. 1-16.

9. Hitchcock Henry-Russell, *Architecture Nineteenth and Twentieth Centuries*, Harmondworth Middlesex 1958; Lisowski Bohdan, *Skrajnie awangardowa architektura XX wieku (1900-1914)* Kraków 1962; Ragon Michel, *Le live e l'architecture moderne*, Paris 1958; Pevsner Nicolaus, *Architektura europejska 1918-1957*, „Architektura”, 1959 nr 8, s. 377; Whittick Arnold, *Architecture on the Twentieth Century*, London 1950, 1955.

Urbańskiego ma na obwołanie zdjęcie autorstwa Janusza Michałowskiego przedstawiające dom towarowy we Lwowie¹.

Jednocześnie powstawało drugie opracowanie polskiego modernizmu o charakterze syntezy - książka inż. architekt Izabelli Wisłockiej z Politechniki Warszawskiej pt. *Awangardowa architektura polska 1918-1939*, opublikowana w 1968 roku. Autorka omówiła polski modernizm na tle europejskiego, głównie jednak koncentrując się na nurcie ściśle awangardowym reprezentowanym przez grupę „Praesens”, z której byłymi członkami pracowała na politechnice². Powyższe publikacje należą dziś do pierwszych klasycznych opracowań polskiego modernizmu.

W 1970 roku ukazała się kolejna praca o charakterze syntezy, a mianowicie Jana Minorskiego *Polska nowatorska myśl architektoniczna w latach 1918-1939*. Minorski uwzględniając już książki moją i Wisłockiej dokonał szerokiej analizy problemów architektury II Rzeczypospolitej w sensie formalnym i teoretycznym, jak i też organizacji zawodowych. Wielkim walorem książki jest słownik architektów³.

Powyżej wymienione prace stanowią pierwszy etap badań nad architekturą polskiego modernizmu. Można powiedzieć, że również ukazały wielki obszar potrzeb. Zaproszony na jubileusz 50-lecia Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej, opublikowałem w tygodniku „Współczesność” artykuł pt. *Co będzie z historią architektury polskiej XX wieku*, w którym dokonałem przeglądu podstawowych braków i potrzeb w tym zakresie⁴. Potrzeb badawczych dotyczył też opublikowany wiele lat później artykuł pt. *Stan badań nad architektami II Rzeczypospolitej*⁵. Wśród potrzeb na czoło wysuwała się sprawa systematycznej dokumentacji tej architektury w postaci archiwizacji planów, zdjęć, życiorysów itp. Dokumentacji takiej nie było, z wyjątkiem komórki w Instytucie Urbanistyki i Architektury, prowadzonej przez mgr Alicję Rudniewską. W latach 70. XX w. Stowarzyszenie Architektów Polskich podjęło inicjatywę utworzenia pod moim kierunkiem centrum dokumentacji architektury współczesnej, do którego miało wejść archiwum prowadzone przez mgr Rudniewską. Przydzielono nam lokal w nowym pawilonie SARP-u przy ul. Foksal w Warszawie. Gdy otrzymaliśmy zaproszenie do podpisania umowy o pracę, na miejscu poinformowano nas, że SARP rezygnuje z całego przedsięwzięcia.

Próby dokumentacji architektury współczesnej udało się, choć w skromnym zakresie, podjąć w kierowanym przez prof. Wojciecha Kalinowskiego Ośrodku Dokumentacji Zabytków Ministerstwa Kultury i Sztuki. Kierując tam w latach 1975 - 1976 działem ewidencji architektury, wprowadziłem do części planu architektury modernistycznej. Ośrodek wykonał dokumentację architektury Wyższej Szkoły Handlowej, Ministerstwa Edukacji, zabudowy Saskiej Kępy, Rembertowa, dawnego Sejmu Śląskiego i Banku Polskiego w Katowicach⁶.

W latach 70. ukazały się kolejne opracowania. Fundamentalną pozycją jest książka Łukasza Heymana pt. *Nowy Żoliborz 1918-1939. Architektura-urbanistyka*. To wzorowe opracowanie modernistycznej dzielnicy Warszawy było też okazją do wykonania pełnej dokumentacji fotograficznej obszaru architektury współczesnej, co dotychczas nie było praktykowane⁷. Również w latach 70. ukazała się monografia pioniera wczesnego modernizmu Karola Jankowskiego, pióra Jadwigi Roguskiej⁸. Należy nadmienić, że w pionierskich latach badań nad modernizmem, powstały pierwsze prace polskich badaczy poświęcone modernizmowi poza Polską. Należy tu wymienić przytoczoną pracę Bohdana Lisowskiego pt. *Skrajnie awangardowa architektura XX wieku (1900-1914)* oraz Krzysztofa Pawłowskiego, *Tony Garnier, pionier urbanistyki nowoczesnej*⁹.

Po wyżej omówionych pionierskich latach badań nad polską architekturą modernistyczną sytuacja zmienia się. Wydaje się, że warto poświęcić jej kilka słów. W latach 80. pojawiają się badacze młodszej generacji, powstają doktoraty, magisteria, studia monograficzne. Wśród podstawowych opracowań należy wymienić: *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Marii Jolanty Żychowskiej (1991), *Saska Kępa 1918-1939* Hanny Faryny-Paszkiewicz (1989), *Gdynia miasto dwudziestolecia międzywojennego*.

1. Olszewski Andrzej K., *Nowa forma w architekturze polskiej 1900-1925. Teoria i praktyka*, Ossolineum 1967.

2. Wisłocka Izabella, *Awangardowa architektura polska 1918-1939*, Warszawa 1968.

3. Minorski Jan, *Polska nowatorska myśl architektoniczna w latach 1918-1939*, Warszawa 1970.

4. Olszewski Andrzej K., *Co będzie z historią architektury polskiej XX wieku*, „Współczesność” 1965, nr 10, s. 1; *Warszawska Szkoła Architektury 1915-1965. 50-lecie Wydziału Architektury Politechniki Warszawskiej*, Warszawa 1967.

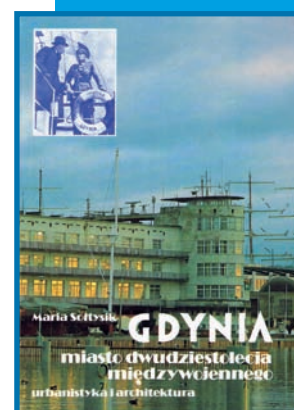
5. Olszewski A.K., *Stan badań nad architektami II Rzeczypospolitej*, „Kwartalnik Architektury i Urbanistyki”, 1990, z. 3-4, s. 111-122.

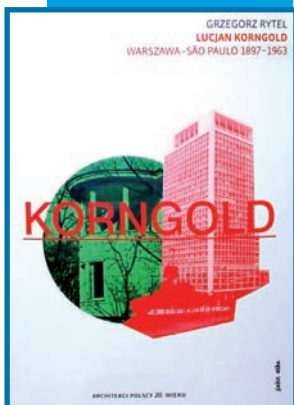
6. Olszewski A., Włodarczyk Wojciech, *Prace Ośrodka Dokumentacji Zabytków nad architekturą współczesną, „Ochrona Zabytków”*, 1976, nr 3; Olszewski A. K., *Z prac nad ewidencją architektury współczesnej*, Warszawa-Rembertów, tamże 1979, nr 3, s. 221-227.

7. Heyman Łukasz,, *Nowy Żoliborz 1918-1939*, Warszawa 1976.

8. Roguska Jadwiga, *Karol Jankowski. Architekt warszawski początku XX w.*, Warszawa 1978.

9. Lisowski Bohdan, *Skrajnie awangardowa...*, op. cit.; Pawłowski Krzysztof, *Tony Garnier, pionier urbanistyki nowoczesnej*, Łódź 1972.

Urbanistyka i architektura Marii Sołtysik (1993), *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej* Romany Cielątkowskiej (1998)¹⁰.

Poważnym ośrodkiem badań nad modernizmem są Katowice, skupiające grono badaczy wokół profesor Ewy Chojeckiej. Tam też ukazała się monografia autorstwa Waldemara Odorowskiego *Architektura Katowic w latach międzywojennych* (1994)¹¹. W Katowicach powstał wzorowy słownik architektów czasów modernizmu autorstwa Anety Borowik¹².

Liczne prace na temat modernizmu warszawskiego napisał między innymi Tadeusz Jaroszewski, łódzkiego Irena Popławska, Joanna i Maciej Olenderkowie, oraz Krzysztof Stefański¹³. W ostatnich latach ukazały się prace dotyczące modernizmu w Krakowie i Małopolsce, Stalowej Woli i Bydgoszczy¹⁴. W latach 80. XX w. pojawiły się opracowania monograficzne, jak doktorat o Tadeuszu Michejdie autorstwa Ewy Stachury, albumy-katalogi poświęcone Romualdowi Guttowi, Czesławowi Przybylskiemu, Maciejowi Nowickiemu¹⁵. Obszernych monografii doczekali się Jan Koszycz-Witkiewicz (Marta Leśniakowska, 1998), Bohdan Pniewski (Marek Czapelski, 2008), Juliusz Żórawski (Dariusz Błaszczak, 2010), Lucjan Korngold (Grzegorz Rytel, 2014), Zdzisław Mączyński (Agata Szmikowska, 2014)¹⁶.

W 1991 r. powstała polska sekcja międzynarodowej organizacji zajmującej się ochroną architektury modernistycznej DOCOMOMO (International Committee for Documentation and Conservation of Buildings, Sites and Neighbourhoods of the Modern Movement), której przewodniczyłem kilka lat. Dzięki współpracy z tą organizacją badania nad polskim modernizmem stały się częścią badań nad modernizmem w innych krajach¹⁷. Duże znaczenie dla propagandy polskiego modernizmu miała wystawa *Avant-Garde Polonaise* w Paryżu w 1981 roku, oraz inne publikacje na ten temat¹⁸.

W ostatnich latach decydujące znaczenie mają organizowane w Gdyni od 2007 roku przez Urząd Miasta Gdyni wspólnie z Wydziałem Architektury Politechniki Gdańskiej, międzynarodowe konferencje naukowe z cyklu „Modernizm w Europie - Modernizm w Gdyni”. Publikowane w pięknych książkach zawierają liczne prace na temat modernizmu autorstwa badaczy różnych generacji¹⁹.

Andrzej K. Olszewski

10. Żychowska Maria Jolanta, *Między tradycją a awangardą. Problem stylu w architekturze Krakowa lat międzywojennych*, Kraków 1991; Faryna-Paszkiewicz Hanna, *Saska Kępa 1918-1939*, Wrocław 1989, Sołtysik Maria, *Gdynia miasto dwudziestolecia międzywojennego. Urbanistyka i architektura*, Warszawa 1993. Książkę poprzedził niepublikowany doktorat Jacka Antoniego Koseskiego *Architektura Gdyni w latach 1922-1939* (1982); Cielątkowska Romana, *Architektura i urbanistyka Lwowa II Rzeczypospolitej*, Zblewo 1998.

11. Odorowski Waldemar, *Architektura Katowic w latach międzywojennych 1922-1939*, Katowice 1994.

12. Borowik Aneta, *Słownik architektów, inżynierów i budowniczych związanych z Katowicami w okresie międzywojennym*, Katowice 2012.

13. Jaroszewski Tadeusz, *Od klasycyzmu do nowoczesności*, Warszawa 1996; Popławska Irena, *Architektura Łodzi w okresie międzywojennym*, Łódź 1983; Olenderek Joanna, Olenderek Maciej, *Problemy ochrony modernistycznej architektury Łodzi z okresu II RP*, [w:] *Modernizm w Europie modernizm w Gdyni, Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, Gdynia 2011, s. 261-267; Stefański Krzysztof, *Ludzie, którzy budowali Łódź*, Łódź 2013.

14. *Modernizmy, architektura nowoczesności w II Rzeczypospolitej, tom I Kraków i województwo krakowskie*, pod redakcją Andrzeja Szczerskiego, Kraków 2013; Zbroja Barbara, *Architektura międzywojennego Krakowa 1918-1939*, Kraków 2013; *Stalowa Wola, europejskie miasto modernistyczne*, pod redakcją Elżbiety Przesmyckiej, Stalowa Wola 2014; Wysocka Agnieszka, *Architektura i urbanistyka Bydgoszczy w dwudziestolecu międzywojennym*, Lublin 2015.

15. Stachura Ewa, *Tadeusz Michejda - śląski architekt dwudziestolecia międzywojennego*, „Ziemia Śląska” t. II Katowice 1989, s.109-197; Jonkajtys Luba Grażyna, *Romuald Gutt*, Warszawa 1968; taż sama, *Czesław Przybylski*, Warszawa 1988; Barucki Tadeusz, *Maciej Nowicki*, Warszawa 1986; tenże, *Matthew Nowicki*, Warszawa 2010.

16. Leśniakowska Marta, *Architekt Jan Koszycz Witkiewicz (1881-1958) i budowanie w jego czasach*, Warszawa 1998; Czapelski Marek, *Bohdan Pniewski-warszawski architekt XX wieku*, Warszawa 2008; Błaszczak Dariusz, *Juliusz Żórawski. Przerwane dzieło modernizmu*, Warszawa 2010; Rytel Grzegorz, *Lucjan Korngold, Warszawa-São Paulo 1897-1963*, Warszawa 2014; Szmikowska Agata, *Architekt Zdzisław Mączyński (1878-1961)*, Białystok 2014.

17. Olszewski A.K., *Some aspects of protection of the Momo architecture in Poland*, [w:] *Conference Proceedings. Second International Conference September 16th-19th 1992*, Docomomo Bauhaus Dessau 1993, s. 141-144.

18. *Avant-Garde Polonaise, Awangarda Polska, The Polish Avant-Garde 1918-1939*, L'Ecole Speciale d'Architecture Paris, Muzeum Architektury Wrocław, Warszawa 1981; Katalog Ogierd Czerner, Hieronim Listowski, Francois Werli, Anatole Kopp, Krzysztof Pawłowski, Helena Kolanowska; patrz też Olszewski A.K., *Les influences de Le Corbusier sur l'architecture polonaise*, „Polish Art. Studies”, t. VII, 1986, s.83-97; tenże, *Idee Le Corbusiera w Polsce* [w:] *Podług nieba i zwyczaju polskiego. Studia z historii architektury, sztuki i kultury ofiarowane Adamowi Miłobędzkiemu*, Warszawa 1988.

19. Dotychczas ukazały się trzy tomy serii wydane przez Urząd Miasta Gdyni: *Modernizm w Europie - Modernizm w Gdyni. Architektura lat międzywojennych i jej ochrona*, Gdynia 2009; *Architektura pierwszej połowy XX wieku i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, Gdynia 2011; *Architektura XX wieku do lat sześćdziesiątych i jej ochrona w Gdyni i w Europie*, Gdynia 2014.

■ **Część pierwsza**

Dziedzictwo modernizmu lat 1918-1939